

ODBRANA LIVNA

Četvrta operativna zona Hrvatske bila je pretpostavljena komanda za brigadu i za ostale dalmatinske partizanske jedinice. Stab brigade nalazio se u selu Dobrom, odakle je rukovodio akcijama svojih jedinica.

Još dok je brigada bila u formiranju, ustaško-domobranske snage su prodrle od Kupresa prema Suici. Sa njima su vodile borbu jedinice 1. proleterske brigade i Kupreškog partizanskog bataljona, ali su nadmoćne neprijateljske snage ušle 8. septembra u Suicu. Po naređenju štaba 4. operativne zone štab 1. dalmatinske brigade uputio je svoja dva bataljona da pojačaju odbranu tog pravca, jedan na Borovu glavu, a drugi u selo Zagoričani s tim da jednu četvu uputi na planinu Kovač jugoistočno od Suice. Oni su imali zadatak da u sadjeystvu sa 1. proleterskom brigadom spriječe prodor neprijateljskih snaga od Suice prema Livnu. Međutim, neprijatelj je krenuo drugim pravcem i usmjerio svoje djeystvo prema Duvnu, a potom prema Imotskom, vodeći sa sobom i ustašku miliciju iz sela u okolini Duvna. Prema raspoloživim podacima, u Duvnu je tada bilo oko 500–600 ustaša. Na osnovu tih podataka zaključeno je da su stvoreni uslovi i povoljne mogućnosti da se likvidira neprijateljsko uporište u Duvnu. Stoga je Vrhovni štab NOV i POJ odlučio da se izvrši napad na Duvno, likvidira to ustaško uporište i time proširi slobodna teritorija u zapadnoj Bosni. Za izvršenje tog zadatka određene su 1. proleterska i 1. dalmatinska brigada i dva bataljona 3. dalmatinskog odreda.

Prva dalmatinska brigada bez jednog bataljona napadala je sa zapadne strane i to: 1. bataljon pravcem Oštruljak (kota 1319) – Obla glava sa zadatkom da likvidira spoljnu odbranu neprijatelja a zatim produži napad na sam grad, 3. bataljon pravcem: Vučipolje – Zelenjak – Gradina (kota 1078) koje treba da zauzme, a zatim da produži napad na grad, dok je 2. bataljon određen u brigadnu rezervu u rejonu Vučipolja.

Lijevo od 1. dalmatinske brigade predviđeno je da napada 1. proleterska brigada.

Desno od 1. dalmatinske trebalo je da napadaju dva bataljona 3. dalmatinskog odreda.

Deseta hercegovačka brigada trebalo je da zatvori pravac Imotski – Duvno.

Za početak napada određena je noć između 12. i 13. septembra u vrijeme između 20 i 21 časa, s tim da se jedinice do tog vremena povežu i jednovremeno pođu u napad.

U predviđenom vremenu napad su izvršili 1. i 3. bataljon 1. dalmatinske brigade i Duvanjski bataljon 3. dalmatinskog odreda, dok je Bataljon »Vojin Zirojević* istog odreda zatvarao pravac Imotski – Duvno.

Bataljoni su u prvom naletu uspjeli da likvidiraju neprijateljsku spoljnu odbranu sa periferije grada i tako sabili neprijatelja u centar, ali im nije uspjelo da ga zauzmu na juriš i pored upornosti i istovremenih juriša. Neprijatelj je pružao jak otpor iz kuća koje su građene od tvrdog materijala. Borba je trajala sve do dva časa. Tada je Stab brigade procijenio da vlastitim snagama ne može skršiti otpor neprijatelja. Pošto 1. proleterska brigada nije stupila u borbu, odlučio je da odustane od daljeg napada i povuče bataljone. Kada su oni već povučeni iz borbe, stigla je 1. proleterska brigada i vodila žestoku borbu protiv ustaša u gradu, ali ni ona nije uspjela da skršiti otpor neprijatelja.

Deseta hercegovačka nije ni učestvovala u napadu na Duvno, kako je planom bilo predviđeno.

U napadu na neprijateljsko uporište Duvno zakazala je organizacija i usklađivanje dještva jedinica, ali su borci 1. i 3. bataljona 1. dalmatinske brigade u borbi protiv ustaša pokazali hrabrost i upornost, iako im je nedostajalo iskustvo i vještina za vođenje borbe u naseljenom mjestu. Zbog toga je štab 4. operativne zone pohvalio 1. bataljon »Ante Jonić« i 3. bataljon »Josip Jurčević« 1. dalmatinske brigade za pokazanu upornost i požrtvovanje kao i za primjerno držanje i hrabrost u borbama koje su vodili na prilazima Duvnu i u samom Duvnu. I komandant 1. proleterske brigade. Koča Popović, takođe je odao priznanje borcima ova dva bataljona 1. dalmatinske brigade za njihovo držanje u borbama sa ustašama kod Duvna.¹²⁾ U borbama oko Duvna ta dva bataljona su imala dva poginula i 7 ranjenih boraca, dok je neprijatelj imao oko 30 poginulih i ranjenih.

Poslije povlačenja od Duvna 1. bataljon je posjeo položaje u rejonu sela Borje (položaj Lupoglav — Borak), 2. bataljon na planini Kovač a 3. bataljon položaje jugoistočno od Suice, na Paklenoj planini, dok je Duvanjski bataljon ostao i dalje na položajima prema Duvnu. Zadatak 1. dalmatinske brigade je bio da zatvori pravce Kupres — Suice — Livno i Duvno — planina Kovač — Livno. Sa tih položaja bataljoni su vodili oštre borbe protiv ustaških snaga koje su više puta pokušale da se probiju iz Duvna preko Suice u pravcu Kupresa. U tim borbama neprijatelju su nanijeti gubici oko 120 mrtvih i više ranjenih.

Četvrti bataljon po formiranju brigade upućen je na položaj Vaganj sa zadatkom da zatvori pravac Sinj — Vaganj — Livno. Sa tih položaja bataljon je razvio aktivnost upućujući posebne vodove i grupe boraca prema Cetinskoj dolini i Sinju. Grupe i vodovi boraca su bili dobro naoružani, lako pokretni i sposobni da vrše brze i iznenadne prepade na neprijatelja. Oni su izveli nekoliko uspješnih akcija. Kod sela Jabuke prema Trilju postavili su zasjedu, na koju je naišla jedna italijanska četa, koja je odbačena prema Trilju pošto je u borbi imala 10 poginulih vojnika. Srušen je most između Trilja i Obrovca i za izvjesno vrijeme prekinut saobraćaj na tom putu. Jedan vod je iznenadno napao rudnik uglja u selu Košute između Sinja i Trilja. Razbio je šest motora u rudniku, zbog čega je u njemu obustavljena proizvodnja uglja za duže vrijeme. Bataljon je 26. septembra izveo akciju na selo Otok kod Sinja i uspio da likvidira žan-

¹²⁾ Naredba štaba 4. operativne zone od 14. septembra 1942 godine (Zbornik V, knj. 7. dok. 41).

darmerijsku postaju i da razoruža miliciju tog sela. Zarobio je 5 ū žandarma i domobrana i zaplijenio 45 pušaka, 3 puškomitraljeza, 42 ručne bombe, 2.400 metaka.")

Ta uspješna i dosta česta aktivnost jedinica brigade i 3. dalmatinskog odreda na neprijateljska uporišta i komunikacije stvarala je pometnju kod neprijatelja i ometala njegove planove. Ona je vjerovatno doprinijela da se neprijateljska ofanziva na Livno odgodi.

lfi

POLAGANJE ZAKLETVE I PRIJEM ZASTAVA

Uskoro je položaje 1. i 2. bataljona prema Suici preuzeo Kupreški bataljon, a položaj 3. bataljona kod Aržana Bataljon »Vojin Zirojević« iz 3. dalmatinskog odreda. Sve jedinice 1. dalmatinske brigade, osim 4. bataljona, prikupile su se radi polaganja zakletve i prijema zastave u selu Dobro jugoistočno od Livna, 20. septembra 1942. godine, upravo na istom mjestu gdje je brigada bila formirana 6. septembra. Četvrti bataljon nije mogao da napusti položaj na Vagnju da bi prisustvovao tom svečanom činu.

Od samog svitanja 20. septembra brigadna muzika je svirala marševe i borbene pjesme, a bataljoni i ostale jedinice brigade su se postrojavali na određenim mjestima na polju pored šume. Početak je predviđen rano ujutro zbog opasnosti od naleta neprijateljske avijacije. Postavljeni su osmatračići neba sa puškomitraljezima na uzvišenjima iznad polja.

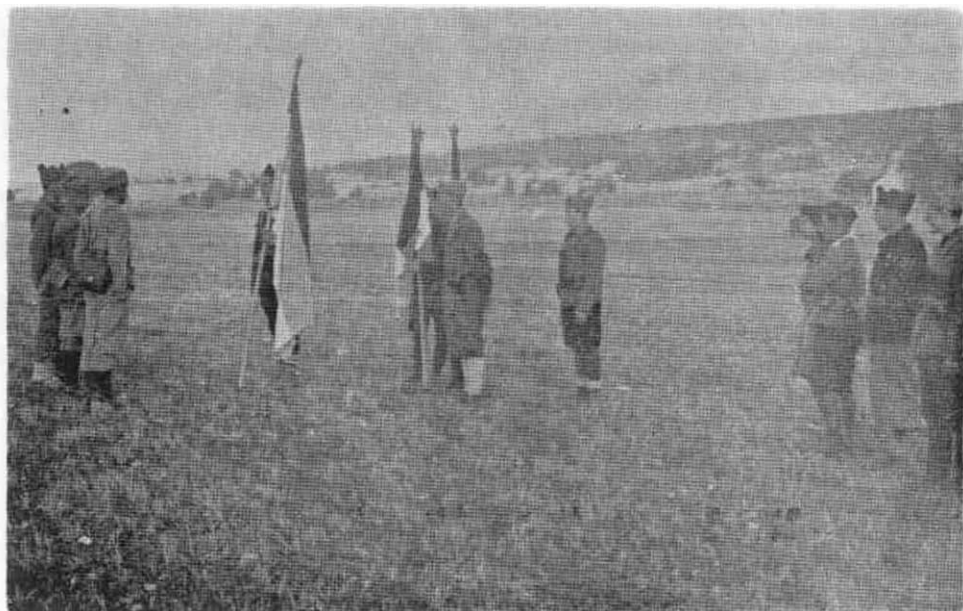
Trubač je najavio svečani trenutak odsviravši komandu »mirno«. Potom je komandant brigade Pero Četković komandovao jedinicama brigade »mirno«, a zatim pozdrav »na desno«. Nakon toga postrojeni borci u stavu mirno okrenuli su glave nadesno u znak pozdrava članovima štaba 4. operativne zone koji su dolazili – komandantu Vicku Krstuloviću, političkom komesaru Ivici Kukoću Jordanu, načelniku štaba Velimiru Terziću i članu Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju Andriji Božaniću Stevi.

Komandant brigade Pero Četković, u pratnji političkog komesara Anta Kronje Cenče, predao je raport komandantu 4. operativne zone. Dok je muzika svirala marš štab zone je u pratnji komandanta i političkog komesara brigade izvršio smotru jedinica, potom je komandant zone pozdravio borce i starješine brigade sa »Smrt fašizmu!« na što su mu oni gromko i jednoglasno odgovorili »Sloboda narodu!«

Predaji zastava je prethodilo intoniranje »Internacionale«, a potom je Vicko Krstulović najprije predao zastavu komandantu brigade Peru Četkoviću, zatim komandantu 1. bataljona Branku Dudi, komandantu 2. bataljona Mati Staničiću i 3. bataljona Peru Radeviću.

Sa predajom zastava brigadi i bataljonima svi prisutni borci i starješine brigade položili su zakletvu kojom su se obavezali svom narodu da će se sa oružjem u ruci boriti do konačne pobjede nad okupatorom i njegovim slugama.

Nakon primanja zastava i polaganja zakletve borcima i starješinama čestitao je u ime Komunističke **Dartiie** Jugoslavije i štaba 4. operativne zone komandant Vicko Krstulović, koji je bio i politički sekretar Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciiu. U kraćem govoru on je istakao ulogu brigade u borbama koje će voditi i njene zadatke na razvijanju bratstva

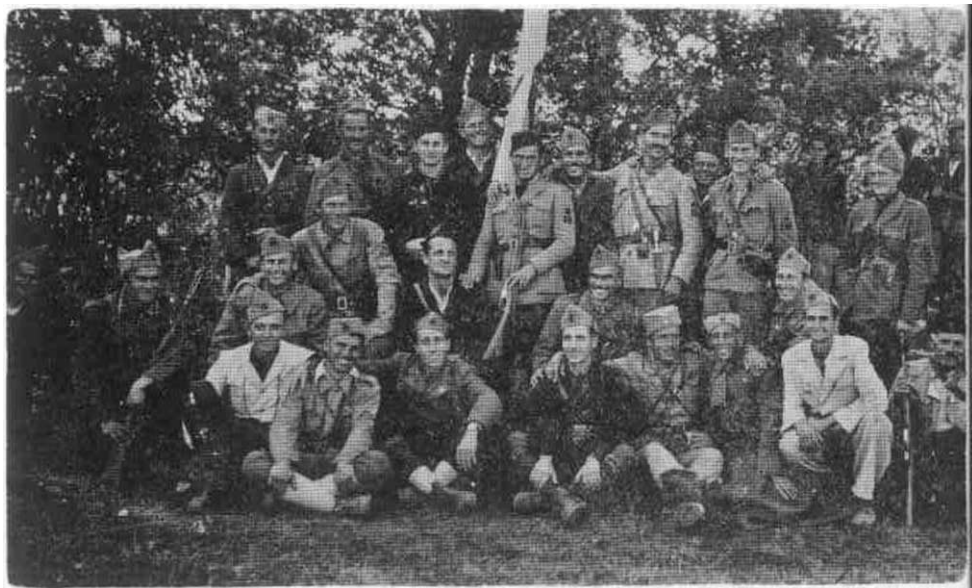
Komandant 4. operativne zone Hrvatske Vicko Krstulović, predaje zastavu štabu brigade koju prima Pero Cetković

Komandant brigade u prisustvu štaba 4. operativne zone predaje bataljske zastave zastavnicima

Stab 4. operativne zone čestita Stabu brigade poslije polaganja zakletve

Štabovi 4. operativne zone, 1. dalmatinske brigade i njenih bataljona, poslije predaje zastave

Borci brigade kod sela Podhum, južno od Livna, u jesen 1942.

i jedinstva naroda i narodnosti naše zemlje. U ime boraca brigade komandant Pero Četković je dao obavezu da će brigada časno i dostojno izvršavati sve zadatke koji budu stajali pred njenim borcima i starješinama, da će se pod zastavama koje su primili dostojno boriti za ono što na njima piše (»Smrt fašizmu – sloboda narodu!«) i za bratstvo i jedinstvo.

Svečani program su po dosta hladnom jutru pratili mještani sela Dobro i okolnih zaselaka – većinom starci i djeca. Pored postrojavanja posebnu im je pažnju privukla muzika.¹⁴⁾

Intendant brigade Ante Sutić sa svojom ekipom potrudio se da obezbijedi nešto obilniji ručak za ovu svečanost. Potom je otpočelo pravo partizansko veselje. Glavno obilježje partizanskog veselja bila je muzika, pjesma i igra. Pjevale su se revolucionarne i borbene pjesme i igrale igre iz svih krajeva Dalmacije: iz kršne Bukovice, junačke Cetinske krajine, pitomog Makarskog primorja, sa dalmatinskih ostrva i iz gradova. Sve je to

¹⁴⁾ U muzici su bili – 22 muzičara: Josip Katalinić Bepo kapelnik iz Omiša, Ivan Uvodić Ciko, politički komesar iz Klisa, Ivo Bogavčić iz Rogoznice. Ivan Bubić Bučo iz Klisa. Mičo Gavrić iz Suvača kraj Sinja, Drago Milanović č ka iz Rupolina kraj Solina, Ante Mileta iz Rogoznice, Boško Mogić iz Splita, Marin Perković iz Klisa, Petar Pavić iz Donjih Kaštela, Gajo Rosandić iz Makarske. Ante Subašić iz Klisa, Ivan Tomić Bakalarić sa Visa, Andrija Uvodić iz Klisa, Ante Uvodić, doktor iz Klisa, Ante Uvalić iz Klisa, Milan Uvodić iz Klisa i Vičenc Uvodić iz Klisa. Najviše ih je bilo iz »limene glazbe« sa Kiis-Kose. Brigadna muzika dobrim dijelom je doprinijela kulturno-zabavnom radu u jedinicama brigade, kasnije 3. divizije, kao i na terenu. Ona se je brojno popunjavala borcima muzičarima, pa su u nju došli Vinko Barić iz Majdana kod Solina, Petar Porić iz Donjih Kaštela, Frane Bubić iz Klis-Kose. Ante Kuljiš Zizira sa Visa. Martin Lubin iz Sinja. Bogdan Tomšić iz Selca na Braču i Kaja Uvadić-Kajić iz Klis-Kose.

odražavalo radost i zadovoljstvo boraca i starješina brigade. Stab brigade je želio da bude svuda kod svake grupe, čete, bataljona, da sa svima učestvuje u radosti ovog svečanog dana. Sa njima su bili i članovi štaba zone.

U toku noći 20/21. septembra bataljoni su se vratili na svoje ranije položaje.

Četvrti bataljon »Tadija Anušić« nalazio se na položajima na Vagnju, planinskom selu između Kamešnice i Dinare koja ih povezuje i čini granicu između Bosne i Dalmacije, a preko njega prelazi cesta Livno – Sinj. Taj prevoj su uporno držali Italijani do oslobođenja Livna, a potom su iz Sinja stalno nastojali da ga ponovo zauzmu, zbog čega je 4. bataljon 1. dalmatinske brigade upućen na Vaganj da ih to onemogući. Pošto 4. bataljon nije mogao da prisustvuje predaji zastava i polaganju zakletvi u selu Dobro, dva dana kasnije, 22. septembra, na položajima na Vagnju politički komesar brigade Ante Kronja Cenčo predao je zastavu komandantu bataljona Srećku Reiću Petici a borci i starješine bataljona su položili zakletvu svom narodu. Potom je nastalo veselje koliko su borbeni zadaci na položajima to dozvoljavali.

DJEJSTVO 3. I 4. BATALJONA U DALMACIJI

Krajem septembra i početkom oktobra 1942. njemačke i ustaške snage vršile su ofanzivne operacije prema sjevernom dijelu oslobođene teritorije Bosanske krajine, a italijanske i četničke posebne jedinice vršile su zvjerstva i pljačkale nezaštićeno hrvatsko i muslimansko stanovništvo na području Prozora i Rame u Bosni i u Dalmaciji, u partizanskim selima ispod planine Mosora. Italijani su početkom oktobra doveli u podnožje Mosora četničke grupe iz Hercegovine i Kninske krajine koje je predvodio poznati izdajnik pop Đujić.

Italijanske i četničke jedinice su upale u sela Gata i Tugara sa južne strane planine Mosora, poklale ljude, žene i djecu a potom opljačkale sve što su mogle ponijeti i zapalile kuće. U Gatama su poklali oko 190 muškaraca, žena i djece, zatim su prešli na sjevernu stranu Mosora i nastavili sa klanjem i paljenjem u selima Dugopolja, Kotlenice i Doca. Da bi se zaštitilo partizansko stanovništvo, uz saglasnost Vrhovnog štaba, štab 4. operativne zone je naredio, pored ostalog, 1. dalmatinskoj brigadi da uputi 3. i 4. bataljon u srednju i južnu Dalmaciju da zajedno sa partizanskim jedinicama na terenu zaštite stanovništvo i sela od paljevina i pokolja četničko-italijanskih bandi i da mobilišu narodne mase u borbi protiv okupatora i njegovih slugu četnika i ustaša.

Treći bataljon »Josip Jurčević« je upućen na područje Biokova, na kojem terenu je i formiran, da zajedno sa Biokovskim partizanskim odredom izvrši dobijeni zadatak. Četvrti bataljon »Tadija Anušić« upućen je na područje srednje Dalmacije (Mosor i Podmosorje), na kojem terenu je i formiran.

Treći i 4. bataljon dobili su zadatak da u prolasku likvidiraju neprijateljsko uporište u selu Blato na Cetini i da poruše most u selu. Poslije izvršenja zadatka 3. bataljon je trebalo da produži u pravcu Biokova a 4, u pravcu Mosora.

Sredinom oktobra bataljoni su krenuli na izvršenje zadatka: 3. bataljon sa položaja Paklena planina preko Aržana pravcem sela Lovreć – Cista,

4. bataljon, pošto je predao položaje na Vagnju jednoj četi bataljona »Vojin Zirojević«, izvršio je pokret pravcem selo Gljev – Grab – Ugljane. Oba bataljona izbila su na lijevu obalu Cetine nedaleko od sela Blata.

Napadom na uporište Blata rukovodio je Božo Bilić Marjan, zamjenik komandanta brigade. Napad je izvršen noću 18/19. oktobra, borba je trajala sve do zore. Cete su izvršile nekoliko silovitih juriša, ali nisu uspjele da zauzmu uporište, jer je bilo dobro utvrđeno sa više betonskih bunkera.

Jedna četa 3. bataljona je određena da poruši cestu i postavi zasjedu na komunikaciji Trilj – Cista – Lovreć, u koju je upala italijanska motorizovana kolona sa tenkovima. Ceta je otvorila vatru i nanijela koloni gubitke. Tom prilikom je ubijen i jedan italijanski oficir.

Poslije neuspjelog napada na neprijateljsko uporište Blato na Cetini bataljoni su produžili svaki u svom pravcu.

Četvrti bataljon je 23. oktobra likvidirao žandarmerijsku stanicu u selu Podgrađe i poružio most na Cetini (zvani Povića most). U toj borbi ubijena su tri a ranjena dva žandarma. Zatim je nastavio put prema selu Tugare i povezao se sa Mosorskom partizanskom četom. U Tugare su, međutim, stigle i jače italijanske snage iz Omiša i napale bataljon. Razvila se oštra borba koja je trajala oko tri sata. Jedinicama bataljona i Mosorske čete uspjele je da odbace Italijane prema Omišu. U toj borbi poginulo je 20 a ranjeno 40 italijanskih vojnika, zaplijenjeno je dosta pušaka, municije i ostale vojne opreme.

Nalazeći se na popaljenom i opljačkanom području bataljon je zajedno sa Mosorskom četom nastojao da pomogne stanovništvu da što prije obezbijedi krov nad glavom. Dok su jedni bili na izviđanju i položajima drugi su pomagali seljacima u opravci i izgradnji oštećenih kuća. Osnovni zadatak bataljona ipak je bio da poi-ed zaštite i pomoći narodu – napada neprijatelja i da mu time nanosi što brojnije gubitke.

Pored toga, borci bataljona su razvili intenzivnu političku aktivnost na tom terenu. U cjelini su srdačno dočekivani i pozdravljani. Skupovi naroda su bili masovno posjećivani. O tom raspoloženju naroda pisao je Paško Romac Zdravko, član političkog odjela brigade, koji je bio sa 4. bataljonom: »Čitava sela u kolonama sa raznim darovima dočekivali su jedinice. Zene su klečale i plakale. Naročito je bio uzbudljiv doček u popaljenim selima u kojima je narod listom dočekao sve jedinice kao svoju rođenu vojsku... Nizu zborova koji su održavani narod se kao jedan odazivao pokazujući veliko interesovanje za sva pitanja ...«

Bataljon je po odbacivanju Italijana ka Omišu produžio pokret preko Mosora na prostoriju Dalmatinske zagore i u sadjeystvu sa Mosečkim bataljonom napao je ustašku miliciju u selu Kljake, a zatim Otišće i u njima zaplijenio 20 pušaka.

Po dobijanju naređenja od štaba brigade 4. bataljon se vratio u sastav brigade u Glamočko polje, preko Kamešnice i Dinare, početkom novembra, kompletan bez gubitaka i osipanja.

Treći bataljon »Josip Jurčević« poslije borbe u Blatu na Cetini produžio je za Biokovo. Sa njim je išao Vlado Sćekić, zamjenik političkog komesara brigade. U bataljonu je vladalo oduševljenje što je upućen na Biokovo. Na Biokovo nije bila stigla talijansko-četnička tzv. kaznena ekspedicija. Stab bataljona je zajedno sa štabom Biokovskog odreda organizovao rasporedom jedinica zaštitu naroda u slučaju pojave Italijana i čet-

nika. Razvijena je intenzivna politička aktivnost na tumačenju ciljeva narodnooslobodilačke borbe.

Bataljon je polovinom oktobra na komunikaciji Trilj – Lovreć – Imotski dočekaio jednu italijansku motorizovanu kolonu sa tenkovima koja se kretala od Trilja preko Lovreća prema Imotskom. Odlučnim napadom Talijani su natjerani na povlačenje prema Trilju. Neprijatelj je imao 20 ubijenih i jedan uništen tenk. Potom, 21. oktobra, bataljon je izvršio napad na ustaško uporište Sestanovac, ali nije uspio da ga zauzme, jer je bilo dobro utvrđeno i organizovano branjeno. Bataljon je vodio petočasovnu borbu za ustaško uporište Baška Voda, ali nije uspeo da ga oslobodi. Treći bataljon i Biokovski odred vodili su teške borbe protiv dva italijanska bataljona iz sastava divizije »Bergamo«. U tim borbama bataljon je imao jednog mrtvog i četiri ranjena borca. Gubici neprijatelja nisu utvrđeni. Bataljon je uništio jedan italijanski kamion na cesti Brela – Vrulje.

Naređenje štaba brigade za povratak u sastav brigade izazvalo je negodovanje kod jednog dijela boraca koji su se teško odvajali od svog kraja i željeli da ostanu na Biokovu. Smišljeno djelovanje štaba bataljona, partijske organizacije u bataljonu i na terenu stvorilo je posle dužeg ubjeđivanja raspoloženje u bataljonu da treba izvršiti naređenje štaba brigade i vratiti se u njen sastav. Početkom novembra bataljon se vratio preko Kamešnice i Dinare u sastav brigade sa oko 200 boraca u Glamočko polje a oko 70 boraca iz bataljona je ostalo na Biokovu i produžilo da se bori u sastavu Biokovskog odreda. Takav njihov stav osudile su partijske organizacije i štab brigade.

Akcija 3. i 4. bataljona 1. dalmatinske brigade na području srednje i južne Dalmacije nisu se odvijale po predviđenom planu, jer je poslije kratkog vremena uslijedila neprijateljska ofanziva na Livno, zbog čega su bataljoni povučeni u sastav Brigade na prostoriju Glamočkog polja. Za kratko vrijeme, koliko su bataljoni bili na području Dalmacije, postignuti su značajni vojno-politički rezultati. Po selima su održavani politički zborovi, na kojima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačkog pokreta i potreba svenarodne borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika, ustaša i četnika.

BORBE 1. I 2. BATALJONA U ODBRANI LIVNA

Još u toku septembra 1942. u Zagrebu je izrađen plan operacije »Dinara« koji su pripremili najviši italijanski i Paveličevi vojni predstavnici. Tom operacijom su željeli u prvoj fazi da ovladaju slobodnom teritorijom zapadne i jugozapadne Bosne i severnog dijela Dalmacije, a u drugoj da ovladaju Livnom. Predviđeno je da u izvođenju operacije učestvuju italijanske, ustaško-domobranske i četničke snage. Prema planu italijanske snage (13. italijanski korpus) napadale bi od Sinja i Aržana, a ustaško-domobranske od Duvna.)

Određen je slijedeći sastav kolona i pravci njihovog nastupanja:

- kolona »Vrlika« (dva bataljona iz divizije »Sassari« i četničke jedinice) preko Dinare prema Vagnju;
- kolona »Sinj« (dva bataljona iz divizije »Bergamo«) prema Vagnju;

¹¹⁾ Izvod iz dnevnika italijanske komande »Slovenija-Dalmacija« od 24. oktobra 1942. godine (Zbornik V, knj. 9, dok. 14).

- kolona »Aržano« (dva bataljona iz divizije »Bergamo« i dva ustaška bataljona) prema Aržanu i Buškom blatu;
- ustaško-domobranske snage prema Borovoj glavi u pravcu Livna.

Italijani, ustaše i četnici brižljivo su pripremali ofanzivu na Livno i slobodnu teritoriju. Jake italijansko-četničke snage nastupale su iz doline reke Cetine preko planine Dinare prema Livanjskom polju u dva pravca. Jedna kolona nastupala je iz rejona Vrlike preko sela Koljana u pravcu Vještić gore, a druga od Sinja pravcem Obrovac – Vaganj – Livno. Italijansko-ustaško-domobranske snage nadirale su pravcem Aržano – Buško blato – Livno, a brojne ustaško-domobranske snage od Kupresa pravcem Suica – Livno i od Duvna preko planine Kovač prema Livnu. Jedna kolona ustaša i četnika nastupala je od Kupresa preko Donjeg Malovana i planine Cincara prema planini Krug i Livnu.

Neprijatelj je iskoristio vrijeme za napad na Livno u momentu kada su glavne snage NOV bile angažovane u pripremama za napad na Bosansko Grahovo, i već su se nalazile na tom sektoru, a ostale snage bile su dijelom angažovane prema Prozoru i Gornjem Vakufu i dijelom na prostoru Glamočkog polja.

Za neposrednu odbranu Livna bile su angažovane male snage: dva bataljona 1. dalmatinske brigade i tri bataljona 3. dalmatinskog odreda iz sastava 4. operativne zone. Kupreški bataljon tog odreda nije učestvovao u odbrani Livna, nego je zatvarao pravac Gornji Malovan – Markovica – Košor, to jest pravac koji izvodi prema Glamočkom polju, dok je pravac Donji Malovan – Cincar – Livno ostao neobezbjeđen.

Snage za neposrednu odbranu Livna bile su razvučene na širokom frontu koji su držale prema Kupresu – Duvnu – Aržanu i Vaganju, bez ikakve rezerve koja bi bila u stanju da interveniše na najugroženijem pravcu.

Raspored snaga za odbranu Livna je bio: 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade zatvarali su pravce Kupres – Suica – Livno i Duvno – planina Kovač – Livno; 2. četa 1. bataljona upućena je sa položaja prema Suici na položaj Vaganj sa zadatkom da zatvori taj pravac. Na Vagnju je do tada držala položaj jedna četa Bataljona »Vojin Zirojević« koja je upućena u sastav bataljona na položaj prema Aržanu.

Prvi bataljon »Ante Jonić« branio je položaje prema Suici na liniji Lupoglav (kota 1129) – Borac (kota 1285) – Suhovrh (kota 1457). a 2. bataljon »Bude Borjan« položaje na planini Kovač. Galičica (kota 1114) i Klišćine (kota 1085).

Duvanjski bataljon i Bataljon »Vojin Zirojević« iz 3. dalmatinskog odreda zatvarali su pravce Duvno – selo Stipanjići – Golinjevo – Livno i Aržano – Buško blato – Livno.

Stab 4. operativne zone je uočio da je pravac Donji Malovan – Cincar – Livno, neobezbjeđen i da će neprijatelj, vjerovatno, uputiti svoje snage i tim pravcem. Međutim, on nije imao nikakve rezerve ili slobodne jedinice koje bi mogao uputiti da zatvore taj pravac. Isto tako nije postojala mogućnost skidanja jedinica bilo sa kojeg pravca odbrane. Odbrana na pravcu Suica – Livno već je bila oslabljena upućivanjem jedne čete na Vaganj. U takvoj situaciji stab 4. operativne zone zatražio je od štaba 4.

crnogorske proleTERSke brigade, koja se u tom vremenu nalazila na južnim padinama Vitoroga, kod sela Pribelja, da uputi dio svojih snaga da zatvore pravac Donji Malovan – Cincar – Livno. Međutim, jedinice 4. crnogorske brigade nisu stigle da to učine. Taj nebranjen pravac, ustaše i četnici su iskoristili i bez ikakvog otpora, preko Cincara i planine Krug, prodrli u Livno. Izbijanjem na planinu Krug četnici i ustaše su zašli iza leđa bataljonima 1. dalmatinske brigade koji su zatvarali pravac Suica – Livno.

Dvadesetog oktobra 1942. godine neprijatelj je otpočeo sa koncentričnim napadima na svim pravcima prema Livnu. Njegovo nastupanje podržavali su artiljerija, minobacači, tenkovi i avijacija. Ustaško-domobranske snage otpočele su sa napadom od Kupresa pravcem Suica – Livno i od Duvna preko planine Kovač – sela Zagoričani – Livno. Jedna ustaško-četnička kolona prodirala je od Kupresa na pravcu: Donji Malovan – Cincar – planina Krug – Livno.

Prvi i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade vodili su dva dana žestoke borbe protiv nadmoćnijih snaga neprijatelja na položajima planina Kovač – Lupoglava i Borje. Cete oba bataljona uspjele su da odbiju mnogobrojne napade ustaša koji su jurišali na položaje bataljona ne osvrćući se na vlastite gubitke. U tim žestokim borbama, borci oba bataljona su morali štedjeti municiju, a vatru otvarati samo iz neposredne blizine. U toku borbe zamjenik komandanta 2. bataljona Mate Staničić i omladinac Mišo iz Vodica privukli su se jarkom do uklinjenog neprijateljskog tenka i bacili na njega benzinsku flašu, ali to nije oštetilo tenk. Zatim je Mate razbio staklo na prozoru, bacio bombu u kabinu tenka i likvidirao vozača, a potom je pištoljem ubio još dva vojnika u tenku a jednog zarobio. Oštećeni tenk je zakrčio put ostalim vozilima

Jake snage neprijatelja podržane snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom oko 14 časova 23. oktobra uspjele su da odbace jedinice 1. i 2. bataljona sa položaja planine Kovač, Lupoglava i Borja i da se preko planine Kovač probiju prema selu Zagoričane. Jedinice 1. i 2. bataljona još uvijek su pružale otpor sa novih položaja na liniji Suhovrh (kota 1457) – Mračaj (kota 1373) – Borova glava (kota 1290) – Kuk (kota 1121) – Nikolica greda i Golubnjača (kota 1159). Dok su bataljoni vodili borbu na tim linijama, ustaške i četničke snage već su bile prodrle preko Cincara i planine Krug u Livno. Dolaskom ustaško-četničkih snaga na planinu Krug zatvoren je pravac povlačenja bataljonima ka Glamoču. Iznenadnim prodorom neprijateljskih snaga na planinu Krug oba bataljona 1. dalmatinske brigade dovedena su u vrlo težak položaj, jer su se našli u okruženju. Dok je neprijatelj sa fronta vršio pritisak, druge snage neprijatelja čekale su iza leđa. Bilo je takvih slučajeva da su borci bataljona nosili ranjenog druga među ustaše misleći da se tu nalazi bataljonsko previjalište. Na takav način jedan broj boraca je pao u ruke neprijatelju. Borci oba bataljona bili su potpuno iznenađeni, jer nisu očekivali, a niti su mogli očekivati pojavu ustaških snaga iza svojih leđa. Sve je ovo unijelo zbunjenost i pomjetnju među jedinice, a kod jednog dijela boraca i paniku. S obzirom na to da su jedinice bile razvučene na širokom frontu, bilo je vrlo teško grupisati ih za proboj iz okruženja. Pod takvim okolnostima one su se morale probijati po četama, vodovima i grupama u pravcu Glamoča, kuda je bilo i predviđeno povlačenje. Poslije probijanja trebalo je više vremena da se bataljoni prikupe i srede kako bi bili dalje sposobni za borbu.

U dvodnevним oštrim borbama 1. i 2. bataljon imali su: 12 poginulih, 19 ranjenih i 16 nestalih (zarobljenih). Neprijatelj je imao oko 150 poginulih i ranjenih i uništen jedan tenk sa posadom.¹⁶⁾

Druga četa 1. bataljona, koja je bila na Vagnju i zatvarala pravac Sinj – Vaganj – Livno, upornom borbom u vidu zasjeda uspjela je da 22. i 23. oktobra zadrži prodor italijanskih snaga i da im nanese osjetne gubitke. Dijelovi čete postavili su zasjedu u Dubovim Vratima i sačekali Italijansku kolonu od Lovreća i Docca prema istočnom dijelu Vrdova. Kolona je upala u zasjedu i bliskom vatrom iz pušaka i jednog mitraljeza Italijanima su naneseni veći gubici u ljudstvu i mazgama. U toj borbi naročito se istakao puškomitraljezac Ivan Guvo, koji je bliskom vatrom iz svog puškomitraljeza unio pometnju među neprijateljske vojnike. Dvadeset trećeg oktobra, pred mrak, Italijani su uspjeli da ovladaju prevojem Vaganj.¹⁷⁾ U tim borbama neprijatelj je imao oko 80 mrtvih i ranjenih, a 2. četa 1. bataljona jednog mrtvog i šest ranjenih. Po izbijanju Italijana na Vaganj 1. četa se vratila u sastav bataljona na prostoru Glamočkog polja.

Bataljon »Vojin Zirojević« uspio je da zadrži prodor ustaških i italijanskih snaga na pravcu Aržano – Eušlco blato. Te snage su 23. oktobra uspjele da dostignu do sela Golinjevo. Po izbijanju neprijatelja u Livno štab 3. dalmatinskog odreda donio je odluku da se njegove jedinice povuku u pravcu Kamešnice.

Poslije pada Livna. 1. i 2. bataljon 1. dalmatinske brigade zatvarali su pravce Livno – Glamoč i Livno – selo Celebić. Prvi bataljon posjeo je položaj na prevoju Korićna, a 2. bataljon položaj selo Priluka – selo Prispo. Ustaške snage koje su ušle u Livno nisu pokazivale nikakvu težnju da preduzimaju dalje akcije prema tim pravcima. Bataljoni su sa tih položaja organizovali izviđačku djelatnost u pravcu Livna, sela Gubera i sela Prologa.

Gubitak Livna, neorganizovano povlačenje 1. i 2. bataljona prema Glamoču i gubici koje su pretrpjeli odrazili su se na stanje i raspoloženje u četama ova dva bataljona. Slično se osjećalo i u 3. bataljonu koji se vratio sa Biokova. Ovo stanje je imalo uticaja na spremnost za izvršavanje zadataka.

Da bi se otklonile negativne pojave u jedinicama brigade i uspostavila čvrsta disciplina, a brigada bila sposobna za izvršenje predstojećih zadataka, preduzete su mjere. Održani su partijski i skojevski sastanci u svim jedinicama brigade, na kojima se otvoreno i kritički analiziralo stanje u jedinicama. Postavilo se pitanje odgovornosti komunista za stanje po jedinicama. Kritikom i samokritikom aktivirana je partijska i omladinska organizacija. Postojali su svi objektivni uslovi za uspješan rad i rješavanje svih pitanja života i rada jedinica.

Po bataljonima su održavane vojničke konferencije radi razmatranja uzroka negativnih pojava i vršene analize borbi protiv neprijatelja za odbranu Livna. Naročito se postavilo pitanje rukovodećeg kadra i njegovog držanja i snalaženja u teškoj situaciji kakva je bila na sektoru Borove glave.

¹⁶⁾ Izvještaj 4. operativne zone Hrvatske od 5. septembra 1942. g. (Zbornik V. knj. 9. dok. 14).

¹⁷⁾ Izvještaj štaba 4. operativne zone Hrvatske od 5. studenog 1942. godine dostavljen Vrhovnom štabu NOP i DVJ o akcijama i borbama u Dalmaciji (Zbornik V, knj. 9, dok. 14).

Za prevazilaženje i savlađivanje nastale krize umnogome je pomoglo i vojno-političko savjetovanje štaba brigade sa štabovima bataljona. Na tom savjetovanju prisustvovali su komesar i zamjenik komesara 4. operativne zone. Na savjetovanju su donijeti zaključci na osnovu iskustava iz zadnjih borbi u odbrani Livna. Zaključeno je da su se borci hrabro borili na svim pravcima odbrane Livna. Isto tako pokazalo se od kakvog je značaja držanje i snalaženje rukovodećeg kadra i držanje jedinica u svojim rukama u teškoj situaciji. Zaključci su preneseni svim jedinicama. Poslije preduzetih mjera stanje po jedinicama brigade se umnogome popravilo.

FORMIRANJE 3. NARODNOOSLOBODILACKE UDARNE DIVIZIJE

U jeku pojačane aktivnosti u jedinicama brigade i izvlačenja iskustva iz borbi pri odbrani Livna i u srednjoj i južnoj Dalmaciji, brigada se ponovo našla kao cjelina u Glamočkom polju.

Naredbom Vrhovnog štaba NOV i POJ br. 90. od 9. novembra 1942. godine formirana je 3. narodnooslobodilačka udarna divizija. Za komandanta ove divizije postavljen je Pero Četković, dotadašnji komandant 1. dalmatinske NOU brigade, a za političkog komesara Radomir Babić, dotadašnji politički komesar 5. crnogorske NOU brigade. Stab divizije je trebalo popuniti ostalim organima, tako da može normalno funkcionisati.

Rad na formiranju divizije počeo je 11. a završen 18. novembra. U njenom sastavu su bile: 5. crnogorska NOU brigada i 10. hercegovačka NOU brigada, ojačane sa tri bataljona 3. dalmatinskog odreda, i 1. dalmatinska NOU brigada, divizijska artiljerija (dvije haubice i jedan brdski top koji je kasnije dobijen), divizijska poljska bolnica, muzika i štabni vod. Ukupno je u diviziji bilo tada oko 3200 drugova i drugarica.

Naoružanje brigada bilo je izravnilo – puške, oko 33 automatska oružja u svakoj brigadi i po jedan do dva bacača. Odjeća i obuća bili su dosta slabi, naročito kod 1. dalmatinske brigade. Devet stotina boraca iz 3. dalmatinskog odreda raspoređeno je ravnomjerno u 5. crnogorsku i 10. hercegovačku brigadu."®)

Formirana je 3. NOU divizija sa tri brigade iz tri kraja u čije su redove svrstani Srbi, Hrvati, Crnogorci i Muslimani. Po svom sastavu i idejnom opredjeljenju divizija je predstavljala primjer bratstva i jedinstva. Postavljanje Pera Četkovića, dotadašnjeg komandanta 1. dalmatinske brigade, za komandanta 3. NOU divizije borcima i starješinama te brigade je teško padalo, jer je drug Pero bio ne samo hrabar borac i dobar komandant nego i primjeren komunisti i starešina, koji je svestrano bdio nad borcima i jedinicama brigade. Na takvog komandanta i komunistu bili su navikli njegovi borci i najbliži saradnici u štabu 1. dalmatinske brigade. Svojim vojničkim znanjem i borbenim iskustvom pomogao je mladoj nedavno formiranoj brigadi i njenim starješinama, ali je borcima i starješinama 1. dalmatinske brigade ipak bilo milo što je njihov dotadašnji komandant postao komandant 3. divizije.

Na predlog štaba 4. operativne zone za novog komandanta 1. brigade postavljen je Božo Bilić Marjan, zamjenik komandanta brigade, što su

®) Izvještaj štaba 3. divizije Vrhovnom štabu NOV i POJ (Zbornik IV. knj. 8, dok. br. 98).

borci i starješine brigade pozdravili sa iskrenom radošću. Poznavali su ga kao mirnog i stalozenog druga, veoma hrabra, energična i odlučna borca i starješinu koji im je u mnogo čemu služio za primjer.

Branko Dude, dotadašnji komandant 1. bataljona, postavljen je za komandanta 3. dalmatinske NOU brigade, a na njegovo mjesto za komandanta 1. bataljona »Ante Jonić« postavljen je Dimitrije Vojvodić Zeko, dotadašnji zamjenik komandanta 4. bataljona »Tadija Anušić«.

Ulazak brigade u sastav 3. divizije koja je neposredno potčinjena Vrhovnom štabu i odlazak iz sastava 4. operativne zone nije značio i prekid veze sa 4. operativnom zonom i PK KPH za Dalmaciju. Ta veza je i dalje održavana preko vojnih, političkih i partijskih izvještaja i drugih formi i oni su upoznavani sa stanjem i situacijom u brigadi. Borci su i preko pisama i dopisa upoznavani sa situacijom u Dalmaciji i području zone.

MARS BRIGADE KA JAJCU

Vrhovni komandant NOV i POJ svojom direktivom od 14. novembra 1942. godine postavio je zadatak snagama NOV da pređu u centralnu Bosnu i stvore slobodnu teritoriju u tom dijelu zemlje. Dolaskom partizanskih snaga na to područje i njihovim političkim djelovanjem trebalo je stvoriti povoljne uslove za dobrovoljnu mobilizaciju ljudstva radi popune brigada, kao i za formiranje partizanskih odreda na toj teritoriji i razbiti ustaški i četnički uticaj na stanovništvo. Da bi se uspješno izvršio taj zadatak, direktivom je postavljeno da se prvo oslobodi Jajce i teritorija na njegovom širem području i da se na taj način poveže oslobođena teritorija na području Jajca i Mrkonjić-Grada i prema Mliništim. Ova slobodna teritorija poslužila bi za snabdjevanje jedinica NOV i kao osnovica za prodor u centralnu Bosnu.¹¹⁾ U Direktivi vrhovnog komandanta NOV i POJ, druga Tita, od 14. novembra 1942. godine štabu 3. NOU divizije pored ostalog stoji: »U zajednici sa Prvom divizijom zauzeti Jajce. Pri tome napadu vi ćete sa jednom brigadom neposredno sadejstvovati pravcem selo Brišće — Ćusina — kota 728 — Jajce, dok ćete sa ostale dve brigade štiti pravce od Turbeta, Komara i D. Vakufa ka Jajcu«.

Za izvršenje zadatka Vrhovnog komandanta štab 3. NOU divizije 18. novembra je naredio da divizija 19. novembra, zorom, izvrši pokret sa prostorije Glamočkog polja na šire područje Jajca.⁵¹⁾ Prvoj dalmatinskoj brigadi dat je zadatak da kao lijeva kolona krene pravcem Glamoč — Pribelje — Dragonić — Sipovo.

Stab 1. dalmatinske brigade odmah je pristupio pripremama brigade za predstojeći marš ka Jajcu. Stab je zabrinjavalo nastupajuće hladno vrijeme sa obilnim padavinama (kiša i snijeg) s obzirom na dosta lošu odjeću i obuću većine boraca. Požurivao je intendantske radionice da okriju odjeću i oprave obuću za kratko vrijeme koje je ostalo do pokreta. U svim jedinicama vršene su posljednje pripreme za pokret. Sa štabovima bataljona i sa većinom starješina razmotren je predstojeći marš, prilike i mjere oko smještaja i ishrane jedinica. Posebno je ukazano na po-

¹¹⁾ Zbornik II, knj. 6, dok. 166.

⁵¹⁾ Direktiva 3. NOU divizije od 18. novembra 1942. godine (Zbornik 4, knj. 8, dok. 45).

trebnu opreznost i opasnost od smrzavanja boraca, jer je put vodio preko planina Hrbaljine i Vitoroga koje su već bile pokrivena snijegom a postojale je mogućnost i nevremena i novih snježnih padavina.

Rano ujutru 19. novembra svi bataljoni su bili postrojeni u Glamočkom polju za pokret. Vrijeme je bilo oblačno i prohladno. Tek što je brigada krenula počela je da rominja sitna kiša i susnježica, koja je u toku marša bila sve jača praćena sjevernim vjetrom. Sto se išlo dalje, padavine su bile jače i obilnije, čas kao snježna kiša, čas pahuljice snijega. Put koji je prvog dana marša vodio brigadu preko planine Hrbeljine (1400 m) bio je sve teže prohodan a marš sve naporniji po vlažnom snijegu. I pored toga sve jedinice su stige predveče u Pribelje.

Slijedećeg dana vrijeme se još više pogoršalo. Duvao je jak vjetar sa sniježnom vijavicom. Maršovalo se je po tom nevremenu preko Vitoroga. Sto su se borci više penjali njegovim strmim stranama, pokret je bivao sve teži. snijeg dublji. Borci su sve više posrtali, propadali u snijeg i padali. Zbog toga su i zastoji bili sve češći. Ipak nije se smjelo dozvoliti da borci ostanu duže stojeći u snijegu, niti da neko zaostane. Borci su se međusobno pomagali, hrabрили i pridržavali da bi se lakše kretali. Čak i mali bosanski konji – natovareni naoružanjem i materijalima komore, koji su naviknuti na ovakva kretanja, često su posrtali i padali u dubok snijeg, pa su borci morali i njih da pridržavaju, dižu. često i da rastovaruju i dio njihovog tovara sami preuzimaju na svoja leđa. Svi su borci dobro znali da se na takvom nevremenu ne smije stati – i da se iz tog treba što prije izvući. Išlo se polako, ali se napredovalo savlađujući tako surovi Vitorog, najtežu prepreku na ovom maršu.

Za divljenje je kako su borci – Dalmatinci, koji nisu navikli na ovakve meteorološke uslove, na snijeg i vjetar sa susnježicom – sve to izdržali i savladali. Prelaskom preko Vitoroga prešao se najteži dio puta pa su jedinice bez posljedica stige u drugo konačište, selo Dragoniče.

Slijedeću etapu marša do rejonu Sipovo – Volari brigada je lakše prešla nego prethodne dvije. Zahvaljujući preduzetim mjerama prije i u toku marša. upozorenjima, pomoći i kontroli, marš je uspješno izveden. Samo je nekoliko boraca dobilo lakše smrztotine po rukama i nogama.

U isto vrijeme 5. crnogorska i 10. hercegovačka brigada izbile su u prostor Draganovići i Kukići istočno od Jajca.